

*Αν πιστέψουμε ότι η αγάπη βρίσκεται παντού στο σύμπαν...
Αν πιστέψουμε ότι η σκέψη είναι ο διάλογος που κάνουμε με
την ψυχή μας...
Αν πιστέψουμε ότι η μνήμη είναι αρετή όχι μόνο μιας οικογένε-
υας αλλά και μιας κοινότητας...
Τότε πρέπει και να πιστέψουμε ότι τίποτα δεν χάνεται.*

Αυτό διαπίστωσαν οι απόγονοι του Ιωάννη Χαβάκη όταν πήγαν να επισκεφθούν το Καστέλλι Φουρνής, εκατόν τόσα χρόνια μετά το θάνατό του.

Και γι' αυτό αισθάνονται την ανάγκη να εκφράσουν την ευγνωμοσύνη τους σ' έναν τόπο που ζούσε πάντα μέσα στα όνειρά τους.

Κεφάλαιο Πρώτο

«Ο Γιαννής πρέπει να φύγει. Δεν μπορείς να τον κρατάς άλλο εδώ».

Η Χαβάκαινα δεν είπε λέξη. Γύρισε μόνο και κοίταξε τον γιο της που καθόταν σε μια γωνιά αμίλητος, ψυχρός θεατής ενός έργου που παιζόταν ξανά και ξανά τις τελευταίες μέρες. Μέσα από το πανωκόρμι, η γυναίκα ένιωθε τους χτύπους της καρδιάς της σαν το φτερούγισμα του τρομοκρατημένου πουλιού που θέλει να πετάξει μακριά. Πότε πότε έριχνε ματιές γεμάτες κακία στον αδελφό του άντρα της, αν και ήξερε καλά πως το δίκιο ήταν με το μέρος του. Για να σωθεί ο μοναχογιός της, ένας ήταν ο τρόπος: να φύγει από το χωριό.

Η Φουρνή, ανεβασμένη ψηλά, μια ανάσα από τη Νεάπολη, ήταν κι αυτή κρητική γη. Πώς να γνωρίζεις ότι δεν θα έπιανε κι εδώ φωτιά, αν έπεφτε κάπου κοντά η σπίθα του ξεσηκωμού; Και τότε τι θα συνέβαινε;

«Ο Γιαννής πρέπει να φύγει», είπε ξανά ο άντρας με τα φράγκικα ρούχα.

Ο Γιαννής τότε μόνο κατάλαβε τα λόγια του θείου του. Πετάχτηκε επάνω και μεμιάς βρέθηκε κοντά στην πόρτα. Μαζί με τον δροσερό αέρα, στο σπίτι μπήκαν και οι ευωδιές της άνοιξης. Να φύγει να πάει πού; Ο κόσμος ολόκληρος ήταν εδώ. Ένωθε τον άνεμο να αναδεύει φυλλωσιές, να χώνεται βαθιά στα πυκνά χαμόκλαδα, εκεί που από μικρός έκρυβε τους θησαυρούς του. Ένα μπογαλάκι από κομμάτι παλιάς μπατανίας, γεμάτο χοντρά κλαριά, τσόφλια από αμύγδαλα, ξερά φύλλα, μια ακονόπετρα, μαχαίρια φτιαγμένα από ξυλοκέρατα. Αυτά ήταν τα δικά του όπλα για τη μάχη. Από παλιά. Από όταν ακούστηκε πως ο Μαυρογένης συγκεντρώνει πατριώτες έξω από τα Χανιά. Μακριά από το χωριό του, αλλά τόσο κοντά στη φουρτουνιασμένη παιδική ψυχή του. Οι κουβέντες των μεγάλων σκλήραιναν τα χέρια του, τα δυνάμωναν για να μπήγουν βαθιά στο χώμα τα κλαριά, να τα μεταμορφώνουν σε ατρόμητους επαναστάτες. Ο θυμός καταλάγιαζε μόνο όταν οι χυμοί των κατάχλωρων θάμνων γίνονταν στα μάτια του αίμα και μούσκευαν την προγονική του γη: τη γη του πατέρα του, που δεν είχε προλάβει να γνωρίσει.

Έπρεπε λοιπόν να φύγει από τη Φουρνή, να φύγει μακριά από το χωριό του, από το Λασίθι, από την Κρήτη, από την επανάσταση.

Η επανάσταση δεν αργούσε. Τίποτα δεν θα μπορούσε πια να τη σταματήσει. Οι μεγάλοι μιλούσαν για συνεννόησεις ανάμεσα στους προκρίτους του νησιού και στους Κρητικούς που βρίσκονταν στην Αθήνα. Γινόταν λόγος και για κάποιους από το Μόσκοβο που ήταν ανακατεμένοι στα σχέδια: ανθρώπους από το ρωσικό προξενείο. Από τα Ανώγεια, τον Άγιο Μύρωνα και το Κράσι, από τις Μουρνιές, από όλη την Κρήτη μαζεύονταν στα Μπουτσουνάρια. Ετοιμάζονταν να υπογράψουν στο μοναστήρι της Αγίας Κυριακής υπόμνημα για τον σουλτάνο. Τα πράγματα έπαιρναν το δρόμο τους, όπως έλεγε και ο δάσκαλος. Τώρα πια όλοι έδιναν ιερό όρκο.

Κι αυτός, όμως, είχε δώσει τον όρκο του. Σε έναν δικό του θεό που ερχόταν να τον συναντήσει από μακριά, έναν θεό που κρυβόταν σε οργισμένους ουρανούς ή κατέβαινε σε σκοτεινές σπηλιές, απρόσκλητος και ύστερα χανόταν μέσα σε μυστικές υδάτινες ροές.

Αισθανόταν την παρουσία του όποτε ροβολούσε στην πλαγιά. Και τότε, του ορκιζόταν πως θα λευτερώσει τις παπαρούνες που τις πατάνε τα πόδια των άπιστων και ρίχνουν τις ματωμένες πιτσιλιές τους στο χώμα, πως θα λευτερώσει τα κίτρινα ανθάκια για να μπορούν ανεμπόδιστα να δείχνουν τη γυμνή ομορφιά τους στον ήλιο. Είχε ορκιστεί πως κάποια μέρα θα ομιξει με τους επαναστάτες. Πως θα πάει να βρει τον Κόρακα, τον Σφακιανάκη,

τον Πετροπουλάκη. Τα ονόματα έρχονται και πάνε. Θέλει και το δικό του ανάμεσά τους. Δεν είναι δα και τόσο μικρός για να σέρνεται πίσω από το φουστάνι της μάνας του. Να φύγει λοιπόν για να πάει πού; Είναι ένας Χαβάκης που το σόι του, κι από πατέρα κι από μάνα, έχει πληρώσει μεγάλο τίμημα...

Για να φύγει, έπρεπε ν' αφανίσει μέσα του τον Κρητικό και να ξαναγεννηθεί άλλος κι αλλού, σ' έναν τόπο όπου χώματα και νερά δεν μιλούν τη δική του προγονική γλώσσα. Για να φύγει, έπρεπε ν' αλλάξει ο ρυθμός του αίματός του, οι χτύποι της καρδιάς του.

«Να φύγω και να πάω πού;»

«Θα δούμε», είπε συμβιβαστικά ο αδελφός του πατέρα του, και συνέχισε να μιλά διαλέγοντας προσεκτικά τις λέξεις.

Η ζωή μακριά από την Κρήτη, τα ταξίδια, ο συγχρωτισμός με τους εμπόρους της Μαύρης Θάλασσας και τους αστούς νοικοκυραίους στα Βαλκάνια τον είχαν αλλάξει. Όχι μόνο στην εμφάνιση, αλλά και στον τρόπο που μιλούσε. Όποιος δεν τον ήξερε ήταν δύσκολο να καταλάβει από πού κρατούσε η σκούφια του.

«Θα δούμε... Θα σκεφτούμε και θ' αποφασίσουμε πού είναι πιο καλά για σένα. Άκουσέ με, εδώ δεν θα δεις προκοπή... Και ύστερα η μάνα σου και οι αδελφές σου δεν έχουν άλλον εκτός από σένα. Ποιος θα τους σταθεί αν σε φάει κάνα βόλι; Ποιος θα παντρέψει τη Βαγγελιά και

ποιος τη Χαρικλή όταν θα έρθει εκείνη η ευλογημένη ώρα; Εσύ θα 'σαι στο πόδι του πατέρα σου. Εγώ δεν μπορώ πια να κάνω πολλά από δω και πέρα».

«Κι εγώ τι να κάνω μαθές; Να κιστέψω; Και πού να πάω; Μπορείς να μου πεις;»

Η φωνή του ακούστηκε θυμωμένη. Η Χαβάκαινα απόρησε. Δεν είχε ξαναδεί έτσι το παιδί της. Το πρόσωπό του είχε χλομιάσει, το βλέμμα του είχε αδειάσει.

«Θα μπορούσες να πας στη Σύρα. Να σε πάρω μαζί μου τώρα που θα πάω εκεί για τα λάδια και τα κρασιά. Είναι πολλοί οι δικοί μας που προκόψανε, που κάνανε λεφτά και τώρα μάλιστα δίνουν και για τον αγώνα. Ετοιμάζουν μάλιστα και μια επιτροπή για να βοηθήσουν... Ας τ' αφήσουμε όμως αυτά. Για άλλα μιλάμε τώρα».

«Κι εγώ τι να κάνω εκεί;» επέμεινε ο Γιαννής.

«Πολλά πράγματα. Γράμματα ξέρεις. Η Σύρα έχει σπουδαίο λιμάνι. Τελωνεία, τράπεζες, γραφεία. Όλη η Ελλάδα είναι εκεί, ένα σωρό κόσμος... Σκέψου το λίγο, Γιαννή. Η Σύρα είναι η μία λύση... η πιο κοντινή. Λύση για να 'σαι κοντά στη μάνα σου...»

«Γιατί; Δεν είμαι μικρός για να θέλω τη μάνα μου».

Ο θείος του, σαν να μην άκουσε, συνέχισε:

«Μια άλλη λύση είναι η Σμύρνη, ίσως και η Αλεξάνδρεια».

«Στη Σμύρνη είναι ο Μηνάς του Βουρδουμπάκη. Πηγαίνει στην Ευαγγελική Σχολή. Το ξέρω από τον αδελφό

του. Θα ήταν ωραία να πήγαινα κι εγώ εκεί», βιάστηκε να πει ο Γιαννής χωρίς να το πολυσκεφτεί.

«Οι σπουδές θέλουνε χρυσά φλουριά. Ρωτάς και τη μάνα σου αν τα 'χει; Ούτε κι εγώ μπορώ να τα βρω. Η Σχολή είναι για κείνους που έχουν μεγάλες ιδέες και λογαριάζουν να πάνε σε πανεπιστήμια. Εσύ δεν μπορείς να σκέφτεσαι κάτι τέτοιο... Άκου με που σου λέω. Πιο πολλά θα μάθεις με τους εμπόρους και περισσότερα λεφτά θα βγάλεις. Έτσι θα βοηθήσεις και τις γυναίκες εδωπά. Στη Σμύρνη είναι πολλοί οι δικοί μας που δουλεύουν στ' αλεύρια, στα κρασιά και στα σαπούνια. Σπουδαίοι έμποροι, γνωστοί από δω ίσαμε την Οντέσσα και τη Μαρσίλια. Απ' όλους αυτούς, πόσοι θαρρείς στέλνουν τα παιδιά τους στη Σχολή; Μετρημένοι στα δάχτυλα είναι οι γραμματιζόμενοι».

«Οι εφημερίδες άλλα λένε», τόλμησε μια παρατήρηση.

«Οι εφημερίδες; Ποιες εφημερίδες; Τι χαμπαρίζεις εσύ από εφημερίδες;» απόρησε ο θεός του που άρχισε να φουντώνει.

«Πώς δεν χαμπαρίζω; Κατέχω κι εγώ πράγματα για τη Σμύρνη. Διαβάζω την εφημερίδα που στέλνει ταχτικά ο Μηνάς στον αδελφό του τον Αλέξη, ξέρεις εσύ, μάνα», είπε και στράφηκε στη Χαβάκαινα σαν να ζητούσε βοήθεια. «Μου δίνει και διαβάζω την *Αμάλθεια*», συνέχισε αγανακτισμένος, έτοιμος να βροντήξει την πόρτα και να φύγει.

«Το παιδί διαβάζει, Δημήτρη. Λείπεις όλο τον καιρό και δεν το βλέπεις. Του αρέσουν τα γράμματα. Όποτε βρεθεί στο δρόμο μου ο παππούλης από την Κεραπολίτισσα έχει να μου λέει πόσο καλός μαθητής ήταν», είπε με καμάρι η Χαβάκαινα.

«Εγώ όμως, μάνα, δεν είχα για δάσκαλο μόνο τον παππούλη από το μοναστήρι. Ξεχνάς μου φαίνεται τον Παπαδάκη».

«Ποιος είναι πάλι αυτός; Δεν τον έχω ακουστά», παραδέχτηκε ο θεός που τώρα έπρεπε να παίξει και το ρόλο του πατέρα.

«Ο Λεωνίδας Παπαδάκης, ο καινούργιος δάσκαλος», εξήγησε ο Γιαννης. «Μας μαζεύει όλους μετά το μάθημα, και μας μιλά για διάφορα πράγματα. Έρχονται παιδιά από διάφορες γειτονιές, από το Βάρτο, τους Χοντροβολάκους, από γύρω χωριά, από το Καρύδι, τις Σέλλες. Κι από αλλού. Μας δίνει και βιβλία να διαβάζουμε».

Η ένταση έπεφτε σιγά σιγά, οι τόνοι άλλαζαν.

«Χαίρομαι που τ' ακούω όλα τούτα. Καλά κάνεις και διαβάζεις. Τώρα όμως πρέπει να διαλέξουμε δρόμους. Στη Σύρα που βρέθηκα τελευταία, είχα την ευκαιρία να μιλήσω με τον Κασσαβέτη. Είναι άνθρωπος που έχει ταξιδέψει πολύ κι έχουν δει πολλά τα μάτια του. Τώρα είναι εμποροδίκης στην Ερμούπολη. Τη γνώμη του την υπολογίζω πολύ... και τώρα που το σκέφτομαι, λέω να του μιλήσω για σένα. Οι γιοι του σπούδασαν στη Λόντρα

και ύστερα έφτιαξαν εταιρία στην Αλεξάνδρεια. Ούτε στη Σύρα, ούτε στη Σμύρνη... Στην Αλεξάνδρεια».

Όσο ο θειος του μιλούσε, ο Γιαννής ένιωθε την κάμαρη να στενεύει και να σκοτεινιάζει. Οι τοίχοι φούσκωναν να τον στριμώξουν. Το δώμα χαμήλωνε απειλητικά να τον πλακώσει. Στ' αυτιά του έφταναν καμπανιστές οι λέξεις Σμύρνη, Λόντρα, Αλεξάνδρεια. Κάθε συλλαβή τους γινόταν χρώμα που ξεχειλίζει και άπλωνε σαν μαγική εικόνα για να χαθεί σε λίγο, να εξαφανιστεί. Τα μάτια του είχαν θαμπώσει, η καρδιά του χτυπούσε ξέφρενα. Τα ρουθούνια του τα είχε ήδη πνίξει η οσμή του μπάρκου, η γλώσσα του γεύεται τη στυφή αρμύρα της θάλασσας.

Άρχισε να φαντάζεται οδύσσειες σε άγνωστα νερά, μέσα σε ομίχλες θρεμμένες από θρύλους και λαχτάρες. Καθώς τώρα ψαχούλευε εντός του, ανακάλυπτε απελπισμένος τον έρωτά του για τον άνεμο που τυραννά το κύμα και τον πόθο του να πάρει κι αυτός μέρος στις εποποιίες του κόσμου. Την ίδια στιγμή πάλι θύμωνε με τον εαυτό του που άφηνε τη σκέψη του να θαλασσοδέρνει, ενώ έπρεπε να την καθλώνει εδώ, στα χρώματά του, ώσπου να μπορέσει να κάνει κάτι κι αυτός για να τα λυτερώσει.

«Εδώ, θα σε φάει κανένα βόλι», είπε ο αδελφός του πατέρα του, λες και είχε διαβάσει τη σκέψη του. «Πρέπει να πας εκεί που έχει ψωμί. Είμαι σίγουρος ότι θα βοηθήσει ο Κασσαβέτης, αν τον παρακαλέσω. Θα μιλήσει και στα παιδιά του... Αν αποφασίσουμε να πας στην Αλεξάν-

δρεια, δεν θα 'σαι μόνος σου σαν την καλαμιά στον κάμπο, ούτε θα βρεις τις δυσκολίες που βρήκαν άλλοι δικοί μας... Τώρα τα πράγματα έχουν αλλάξει στο Μισίρι. Μπορείς ν' αγοράζεις και να πουλάς γη, να τη δουλεύεις και να ορίζεις τα αγαθά της. Αυτά δεν γίνονταν παλιά. Τώρα ο πασάς...»

«Ο Ισμαήλ;» διέκοψε ο Γιαννής.

«Μωρέ, μπράβο! Ξέρεις και τον Ισμαήλ;... Ναι, ο Ισμαήλ. Τώρα έχει πολλά πάρε δώσε με τους Φράγκους και όπως φαίνεται έχουν πάρει τα μυαλά του αέρα. Θέλει να κάνει διάφορα. Ο Κασσαβέτης, που γνωρίζει κόσμο στην Πόλη, έμαθε πως ο σουλτάνος θα βγάλει καινούργια φερμάνια που θα του λύνουν τα χέρια».

Ο Γιαννής δεν πολυπροσέχει τώρα. Το μυαλό του ταξιδεύει. Θυμάται ό,τι έχει διαβάσει για το Κάιρο. Εκεί όπου από αιώνες, κάθε ράτσα έχει τη δική της γειτονιά και τα δικά της χάνια. Φράγκοι, Εβραίοι, Γραικοί, με τα δικά τους στέκια, μέσα σε πολύβουα παζάρια. Αλλού τα μπαχάρια, αλλού τα χρυσαφικά, αλλού τα χαλιά και πιο πέρα τα μπακίρια. Έτσι θα 'ναι άραγε και η Αλεξάνδρεια, σαν το Κάιρο; Κι αυτός; Πού θα βρεθεί αυτός;

Όσο συζητούν, η Χαβάκαινα ακούει βουβή. Πού θα πάει το παιδί της; Θα το στείλει μονάχο του μέσα στους Σαρακηνούς; Από την Αραπιά δεν ξεκινούν οι αλλόθρησκοι κι έρχονται εδώ για να σφάξουν; Σαν τους Τούρκους κι αυτοί; Η απελπισία της δεν κρύβεται.

«Μη φοβάσαι, αδελφή. Δεν θα μιλούσα έτσι αν δεν ήμουν σίγουρος ότι είναι για το καλό του. Στην Αλεξάνδρεια θα βρεθεί ανάμεσα σε δικούς μας. Οι Κασσαβέτιδες θα τον βάλουν να δουλέψει σ' ένα από τα γραφεία τους. Να καταλάβει κάποια πράγματα, να δει πώς γίνεται το εμπόριο, να μάθει και λίγα γαλλικά. Για να μπορεί κι αυτός αύριο μεθαύριο να συνεννοείται με όλους τους σπουδαίους. Ξέρω τι σου λέω...»

Ο πολύπειρος, ο πολυταξιδεμένος Δημήτρης Χαβάκης μίλησε αρκετή ώρα για τους Έλληνες της Αλεξάνδρειας, για την αλληλεγγύη της ράτσας, για τις ξένες προστάσεις. Εξηγούσε με υπομονή πώς το μπαμπάκι γινόταν χρυσάφι στα χέρια των εμπόρων. Πώς στήνονταν οι μηχανές, πώς έρχονταν μακινέτα.

«Και κάτι τελευταίο, Γιαννή, που ξέρω ότι σε στεναχωρεί... Αν θελήσεις να βοηθήσεις την επανάσταση μπορείς να τη βοηθήσεις από όπου κι αν βρίσκεσαι. Στην Αλεξάνδρεια ή στην άκρη του κόσμου... Πώς βοηθά δηλαδή ο Κασσαβέτης, ο Μπογιατζόγλου ή ο Κριαράς; Θα με πιστέψεις αν σου πω ότι ετοιμάζονται να βοηθήσουν δικοί μας από το Λίβερπουλ; Από την Καλκούτα; Από την Οντέσσα; Ξέρεις πόσο μακριά είναι αυτά τα μέρη; Η Κρήτη είναι παντού, όπου χτυπά ρωμαϊκή καρδιά», πρόσθεσε ο μεσόκοπος άντρας και βγήκε από το σπίτι.

Ο Γιαννής κατάλαβε πως άλλες κουβέντες δεν χωρούσαν. Η μάνα του έσκυψε συγκαταβατικά το κεφάλι κι έκανε

πως συμμαζεύει. Εκείνος κοντοστάθηκε να της μιλήσει. Άλλαξε γνώμη. Σκέφτηκε πως ήταν καλύτερα να βγει κι αυτός. Να πάει κάπου μονάχος, να κάτσει να συλλογιστεί. Ήταν πολλά όσα είχε ακούσει και δύσκολη η απόφαση που έπρεπε να πάρει. Όπως όλοι οι συντοπίτες του, μάθαινε από κούνια ότι γεννήθηκε για να γίνει επαναστάτης. Τώρα, απ' ό,τι φαίνεται, προοριζόταν για κάτι άλλο. Μέσα σ' έναν κόσμο με ανεξίτηλα όρια, έπρεπε να εγκαταλείψει το βουνό που ορκίστηκε να υπερασπίζεται και να τραβήξει κατά το κύμα, να ακουμπήσει τα μάτια του στον αφρό της θάλασσας και να μη γυρίσει πια να κοιτάξει πίσω.

Για να τα κάνει όμως αυτά, χρειαζόταν βοήθεια. Να πάρει δύναμη από κάπου, έτσι που να νιώσει έτοιμος για κόσμους πέρα από το Κάτω Χωριό κι από το Καστέλλι. Πέρα από την Ελούντα και πέρα από τη θάλασσα. Πρωί πρωί την επόμενη μέρα, τράβηξε για τις Λίμνες, το χωριό της μάνας του. Τον έπιασε βιασύνη να φτάσει γρήγορα για να προλάβει τον παππού του. Για φαντάσου να μην τον προλάβει... Γέλασε με τον εαυτό του καθώς έδιωχνε αυτή τη σκέψη. Σήμερα θα τον θυμόταν ο χάρος;

Όταν αντίκρισε το σπιτικό του γέρου με τις υδροροές που σπάθιζαν σαν μαχαιριές τον τοίχο, η ψυχή του αναγάλιασε. Το αγαπούσε αυτό το κονάκι με τους χοντρολασπωμένους τοίχους και τα μικρά σαν φεγγίτες παράθυρα. Όταν μικρός ερχόταν με τη μάνα του να δουν τον γέρο, άπλωνε με την παιδική του φαντασία σκιές κάτω από

το ακατέργαστο μεσοδόκι, για να κρύψει τους γενναίους που ετοιμάζονταν να ξεκρεμάσουν τα ντουφέκια τους από τον λυρατζή, τον ξύλινο στύλο απ' όπου παλιά κρεμόταν και η λύρα του καπετάν Παναγή, του παππού του. Παλιά, σε καιρούς που δεν είχε προλάβει ο Γιαννής. Γιατί αργότερα, όταν οι Τούρκοι σκότωσαν το στερνοπαίδι του, ο παππούς κατέβασε τη λύρα από τον λυρατζή και την έχωσε για πάντα μέσα στην κασέλα.

Ο γέρος δεν μιλούσε για τα περασμένα. Λίγες ήταν οι φορές που άνοιγε στον μικρό την καρδιά του. Τα χρόνια δεν είχαν πειράξει ούτε το μυαλό ούτε τη λεβεντιά του, ούτε είχαν σβήσει τη μνήμη του. Και τότε, εκείνες τις φορές, ο Γιαννής άκουγε ευλαβικά και κλείδωνε μέσα του τις περιπέτειες που πέρασε το σόι του και που, χάρη στον καπετάν Παναγή, διασχίζοντας την αιωνιότητα έφταναν ανέπαφες σ' αυτόν. Άσε που όταν ο γέρος τού μιλούσε, ο Γιαννής ένιωθε μεγάλος. Και τώρα χρειαζόταν να νιώσει μεγάλος, να σταθεί απέναντι στον αλύγιστο γέροντα, να του μιλήσει άφοβα και να ζητήσει ορμήνια.

Καθισμένος στην καπετανίστικη καρέκλα, φερμένη από τα Σφακιά, με το αριστερό χέρι πάνω στο μοναδικό ακουμπιστήρι, ο σπλαρχηγός από τις Λίμνες κοίταζε τον εγγονό του και τον ζύγιαζε. Δεν του ήταν άγνωστα τα σχέδια. Από καιρό του 'χε πει η θυγατέρα του πως ο αδελφός τού άντρα της ήθελε να πάρει από το νησί τον γιο της.

«Ο κουνιάδος σου, Δεσποινιώ, κουζουλός δεν είναι.

Για να προκόψει το παιδί και να βοηθήσει και το σπίτι, πρέπει να φύγει. Αν κάτσει εδώ, θα τον χάσεις όπως έχασες και τον άντρα σου», έλεγε στην κόρη του ο καπετάν Παναγής κάθε που αυτή ερχόταν να τον δει. Τώρα που είχε το εγγόني απέναντί του, έπρεπε να πει τις σωστές κουβέντες για να το σώσει.

«Ο μπάρμπας σου θέλει να σε στείλει μακριά από το νησί για να σε γλιτώσει. Αν φύγεις δεν θα σημαίνει ότι κιοτεύεις. Ξενιτεύσαι για να δουλέψεις, για να μάθεις, για ν' αντρείψεις... Είσαι μικρός ακόμη για να πεθάνεις. Γιατί ακόμα δεν κατέχεις τι είναι η ζωή. Όταν μάθεις, θα γυρίσεις πίσω στον τόπο σου. Αυτό δα είναι σίγουρο... Θα 'ρθεις και μ' ένα λεβέντικο ζάλο θα πας να συναντήσεις την επανάσταση. Γιατί επανάσταση θα 'χει και αύριο... Η επανάσταση δεν θα πεθάνει εύκολα. Τώρα όμως, πρέπει να φύγεις. Να πας εκεί που σου λέει ο μπάρμπας σου...»

«Μου λέει στην Αλεξάνδρεια».

«Στην Αλεξάνδρεια;» ρώτησε ο καπετάν Παναγής και σταμάτησε. «Ο Στράτος ο γεμιτζής είχε πάει εκεί μια δυο φορές. Όποτε καθόμασταν να πιούμε μαζί καμιά ρακή, μου μιλούσε για την ομορφιά της».

Η φωνή του γέρου ακούστηκε τρεμάμενη. Σημάδι ότι άρχισε να κουράζεται. Ο Γιαννής του φίλησε το χέρι και βγήκε βιαστικός. Καθώς έπαιρνε την ανηφόρα για να επιστρέψει στη Φουρνή, αναρωτιόταν ξανά και ξανά πώς θα μπορέσει να την αποχωριστεί τούτη τη γη.

Ο κόσμος του κομματιαζόταν. Μπροστά του άνοιγαν δρόμοι χωρίς ηρωικούς προορισμούς και αυταπάτες. Την ψυχή του φούντωναν άγνωστες ανοιχτές θάλασσες και ταξίδια σε στεριές δίχως σύνορα.

Τη δεύτερη μέρα από την απόφασή του να φύγει τον σταμάτησε στο δρόμο η Λένη της Μαγουλούς.

«Μισεύεις, καλέ;» τον ρώτησε με εκείνη την κυματιστή φωνή των παλιών Λασιθιωτών. «Πώς θα μπορέσεις, μαθές, ν' αντισταθείς εκεί μακριά στους αλλόπιστους, χωρίς να ξέρεις τη γενιά σου;»

Ο Γιαννής κοίταξε σαστισμένος τη γριά που συνήθιζε να τριγυρνά άσκοπα στη Φουρνή, αναζητώντας, θαρρείς, θύματα. Μια γυναίκα αλλοπαρμένη που μιλούσε συνεχώς για τα παλιά σόγια, σαν περιφερόμενο κιτάπι με κρυφές ιστορίες. Γνώριζε, όπως λέγανε, όλα τα «παλιά πράγματα» του χωριού.

«Την ξέρω τη γενιά μου, κυρα-Λένη», είπε βιαστικά κι έκανε να φύγει.

«Ξέρεις τίνος είσαι;» συνέχισε η γριά και τον άρπαξε από το μανίκι.

Ο Γιαννής κάτι πήγε να πει, μα δεν πρόλαβε.

«Ξέρεις ότι δεν είσαι Χαβάκης, αλλά Χαβάς; Είσαι από έναν Χαβά που λεγόταν Μισελής. Κανένας δεν έμαθε ποτέ πούθε βαστούσε η σκούφια του. Η μάνα της μάνας μου, που πέθανε εκατό χρονώ, δεν είχε ακούσει ποτέ τέτοιο όνομα στα νιάτα της. Μετά, μαθεύτηκε πως οι

Τούρκοι είχαν σκοτώσει στις Λίμνες κάποιον Χαβά και πως είχανε πιάσει αιχμάλωτο και τον έναν από τους δυο γιους του. Ο άλλος, ο πατέρας του κύρη σου, ο Τζανάκης με τ' όνομα, άρχισε να πηγαινοέρχεται από τις Λίμνες, από πέρα. Ήταν ασίκης και είχε πολλά καλά... δυο σπίτια, δώδεκα χωράφια, τέσσερα αμπέλια...»

«Τα ξέρω όλα τούτα. Παράτα με πια!» είπε θυμωμένος ο Γιαννής και τράβηξε με δύναμη το χέρι που κρατούσε η γριά.

«Κι εγώ σου λέω ότι δεν ξέρεις τίποτα! Σάμπως ξέρεις πότε έγινε ο Μισελής Μιχελής; Ή πότε το Χαβάς έγινε Χαβάκης; Άσε που πολλοί λένε ότι και το Χαβάς ήταν άλλο πράμα πριν. Μπορεί να 'ταν Χαφές ή Τσαβές ή Τσαβάς, έμπορος από το Τολέδο, φουρνιδόρος* των Βενετών...»

Η γριά συνέχιζε να μιλά χειρονομώντας και κοιτάζοντας κατά τη θάλασσα. Το αγόρι όμως, βρισκόταν πια μακριά.

Τον Ιούλιο του 1866, ο Γιαννής, ο γιος του Γεωργίου Χαβάκη που είχε πέσει θύμα του Βελή πασά, και εγγονός του Ιωάννη – του γνωστού Τζανάκη – που 'χε χαθεί από τούρκικο βόλι εξήντα χρόνια πριν, αφού φίλησε μάνα κι

* Φουρνιδόρος: από το ενετικό *fornitor* που σημαίνει προμηθευτής. Κατά τον κρητολόγο Στέφανο Ξανθουδίδη, από το *fornitor* προέρχεται και η λέξη Φουρνή.